

Liederen van Licht en Troost

Inleiding op het concert van Ensemble Trigon op 13-6-2013
Historisch Centrum Overijssel, Zwolle

Ulrike Hascher-Burger

Liederen van licht en troost – beter kan de boodschap die de Moderne Devotie meegeeft aan haar muzikaal erfgoed niet worden gekarakteriseerd. Licht en troost in een tijd van grote sociale onrust aan het einde van de middeleeuwen, licht en troost ook voor de Moderne Devoten zelf, die vaak genoeg twijfelden en aarzelend zochten naar de spirituele weg die ze wilden gaan. Liederen die hielpen te volharden in het dagelijks bestaan. Liederen die we vandaag kennen uit kleine persoonlijke muziekboekjes, verzameld door zusters en broeders voor hun eigen privédevotie.

De muziek van de Moderne Devotie bestaat uit geestelijke liederen en gezangen die trekken laten zien van zowel gregoriaans als ook wereldlijke muziek. Het was bijna doorgaans vocale muziek. Er werd geen instrumentale muziek geschreven en er zijn ook maar weinig berichten bekend over het spelen van muziekinstrumenten in deze kringen. De teksten waarop gezongen werd waren in het Latijn en in het Middelnederlands gesteld. Soms werd ook in mengtaal gezongen, Latijn en volkstaal door elkaar. De liederen met Latijnse teksten zijn voornamelijk afkomstig uit gemeenschappen die actief een Latijnse liturgie vierden, zoals de koorheren en koorvrouwen van het Kapittel van Windesheim en de broeders van het gemene leven. Liederen met Nederlandse teksten staan vooral in boeken uit zusterhuizen en gemeenschappen van de derde orde, waarvan de bewoners geen Latijn hoefden te kennen.

Vanavond zullen we Middelnederlandse liederen uit een handschrift horen, dat misschien is afkomstig uit het Agnietenklooster in Utrecht – zeker is het niet. Het Agnietenklooster was een gemeenschap van tertiariissen, van vrouwen, die een gemeenschappelijk leven leidden maar geen kloostergeloftes hebben afgelegd. Ze leefden wel volgens een regel, de regel voor leken van de Franciscanen. Ook zij waren duidelijk beïnvloed door de Moderne Devotie en worden daarom als de derde tak van deze beweging gezien, naast de zusters en broeders van het gemene leven en de Augustijner koorheren en koorvrouwen. *Ik wil mi seluen troesten* en *Die werelt hielt mi in hair gewout* zijn bespiegelingen van een jonge zuster die de wereld achter zich heeft gelaten maar deze stap toch kennelijk bij tijd en wijle nog moeilijk vindt. De dreiging van het oordeel aan het einde van het leven echter houdt haar staande in haar beslissing.

Muziek had in kringen van de Moderne Devotie een speciale functie: zij diende als noodzakelijke katalysator voor een emotionele toewijding tijdens de spirituele oefeningen. Zingen zorgde ervoor dat het hart van de mediterende open ging en de meditatie met des te groter toewijding werd volbracht. Zonder

muziek dreigde laksheid. Meditaties vonden in uiteenlopende situaties plaats. In Windesheimer kloosters werd bij voorkeur gemediteerd in de kerk en in het dormitorium, het slaapgedeelte, maar ook onder het werk op de werkplek. In een boek uit het fraterhuis in Harderwijk wordt uit de doeken gedaan hoe werken, mediteren en zingen het beste met elkaar kunnen worden gecombineerd. En er zijn berichten over zang in de kloostercel overgeleverd die deze praktijk beschrijven. Het zusterboek uit het Klooster Diepenveen vertelt bij voorbeeld over een paar zusters die op een avond laat naar de slaapzaal gingen. Toen zij de cel van zuster Elsebe passeerden, hoorden zij haar daar zo zuiver zingen dat zij dachten dat het niet de zuster zelf was, maar haar engel.

Muziek motiveert tot meditatie. Johannes Mauburnus, een Windesheimer koorheer, zag dat heel realistisch. Hij schreef in zijn *Rosetum*, zijn afhandeling over meditaties voor novicen: “Omdat een mens niet altijd in staat is om te mediteren, heb ik aan mijn meditaties een paar liederen toegevoegd. [...] Deze kleine liedjes kunnen zoet van binnen of van buiten worden gezongen als men zich te traag voelt om te mediteren.”

De teksten van gezangen die onder de invloed van de Moderne Devotie zijn ontstaan, zijn in sterke mate persoonlijk gekleurd. Het zijn bemoedigingen voor het dagelijks leven. Zij verwoordden onderwerpen zoals het stilzwijgen of het leven in een convent, maar ook de inspanning voor spirituele groei. Gezangen met mystiek getinte teksten zijn geen uitzondering. Er zijn lange gezangen bekend – het langste lied dat ik ken omvat 90 strofen – maar ook heel korte gezangen, gezongen schietgebedjes, zoals *In pace Cristi* en *O ineffabilis Dei mei pietas* uit het fraterhuis in Zwolle, die ook als een soort mantra konden worden gezongen.

Toch was muziek niet ongevaarlijk: zij kon, als zij te intens werd beleefd, ook van het onderwerp afleiden, waardoor het doel dat door de tekst is voorgegeven, de vereenzelviging met bijvoorbeeld het lijden van Christus, gemist werd. Daarom was het zaak om de muziek in de juiste banen te sturen, wat een aantal maatregelen tot gevolg had. Zo was alleen heel eenvoudige meerstemmige muziek toegestaan waar de tekst altijd in alle stemmen tegelijkertijd werd gedeclameerd en op die manier goed te volgen was.

We zullen vanavond een aantal twee- en driestemmige liederen horen in deze stijl, bij voorbeeld *Virginalis castitas*, een twestemmige trope uit een handschrift uit deze regio. Tussen de eenstemmige verzen van het *Salve regina* zijn eenvoudige tweestemmige verzen, de tropen, ingelast. Echter, de driestemmige liederen uit Brussel, *O Ihesus bant* en *Verbum caro* zijn toch gecompliceerder gecomponeerd. Kennelijk was de schrijver in aanraking gekomen met de omgeving van de Vlaamse polyfonie, en het centrum van de Moderne Devotie – Zwolle, Deventer – was ver weg.

Ensemble Trigon maakt de kleurrijke muziekwereld van de Moderne Devotie voor ons vanavond hoorbaar, als afsluiting van het omvangrijke project

Gregoriaans en moderne devotie - Schatgraven in ons cultureel erfgoed, een project dat door Stichting Key to Singing in het afgelopen jaar werd georganiseerd en waarmee een belangrijk aspect van het Nederlandse culturele erfgoed, het Gregoriaans uit de Lage Landen, op een nieuwe en eigentijdse manier op de kaart werd gezet.

Het project bestaat uit onderzoek, studie, uitgave van een cd en van een boek met gezangen in de oude notaties, en uit workshops en concerten uitgevoerd door ensemble Trigon. Zangpedagoog en specialiste oude muziek en gregoriaans Margot Kalse geeft samen met haar ensemble op meerdere plaatsen in het land workshops en masterclasses voor een breed publiek van gevorderd amateur tot professioneel zanger. Heel bijzonder is dat er tijdens deze workshops wordt gezongen uit de originele muzieknotatie, niet uit moderne edities: de zangers leren dus behalve het modern devote repertoire zelf, ook nog lezen en zingen uit de middeleeuwse muzieknotatie van de Lage Landen.

Vruchten van dit bijzondere project zijn een prachtig boek met talrijke full color afbeeldingen uit muziekhandschriften uit de Moderne Devotie, dat in het najaar 2012 is gepubliceerd – en uiteraard vandaag is verkrijgbaar. Het bevat eenstemmige en tweestemmige liederen in verschillende versies uit verschillende handschriften zodat u zelf kunt vergelijken. Dat hoort u trouwens ook vanavond in het concert: verschillende muzikale versies van liederen.

De tweede vrucht wordt vanavond gepresenteerd: een cd met opnames van juist deze gezangen, uitgevoerd door Ensemble Trigon: *Songs of Peace and Consolation*, liederen van vrede en troost. Zodat u al het materiaal hebt om thuis zelf aan de slag te kunnen gaan als u dat wilt.

Vandaag wordt dit bijzondere project afgerond met een workshop (dat was vanmiddag) en een concert hier in het Historisch Centrum Overijssel, een archief, dat al een langere traditie heeft met de Moderne Devotie. Denkt u bij voorbeeld aan de grote tentoonstelling over deze hervormingsbeweging in 2011 en begin van 2012. Maar hier wordt ook het muziekboekje uit het fraterhuis in Zwolle bewaard, waaruit liederen vanavond en op de cd te horen zijn en waarvan foto's staan in het boek. Het is daarom bijzonder feestelijk en passend dat dit concert hier in het Historisch Centrum plaats vindt en de cd hier later op de avond wordt gepresenteerd. Maar nu wens ik u eerst veel luisterplezier met liederen van licht en troost – geheel in de geest van de Moderne Devotie.